

ОБГРУНТУВАННЯ ФАКТОРІВ ЗЛОЧИННОСТІ НА ЗАСАДАХ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ**JUSTIFICATION OF THE FACTORS OF CRIME ON THE BASIS OF A SYSTEMATIC APPROACH**

**Оболенцев В.Ф., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого**

В умовах складної криміногенної ситуації в Україні існує нагальна потреба у розробці заходів запобігання злочинності, спрямованих на нейтралізацію її детермінант.

Мета статті: встановлення заходів запобігання злочинності з урахуванням її детермінаційного комплексу. Завдання статті: визначення детермінант злочинності на засадах системного підходу.

Теорія детермінації систем ґрунтовно розкрита у системотехніці, оскільки такі відомості являють собою об'єкт її наукового пізнання. Тож очевидною є доцільність використання цих знань й у кримінології задля визначення факторів злочинності.

Обумовленість (детермінація) злочинності проявляється у її взаємодії зі своїм середовищем. Зовнішнім середовищем злочинності пропонується вважати суспільство – суспільні відносини (правовідносини) у економічній, енергетичній, ідеологічній, екологічній, інформаційній та інших сферах.

В якості детермінант (факторів) злочинності стверджуються елементи охоронюваних суспільних відносин: об'єкт, суб'єкти, зміст. Об'єктами правовідносин розуміють матеріальні та нематеріальні блага, заради отримання, передачі чи використання яких виникають права та обов'язки учасників. Суб'єкти правовідносин – це фізичні та юридичні особи, які здатні бути учасниками правовідносин як носії юридичних прав та обов'язків. Права та юридичні обов'язки є змістом конкретних правовідносин. Правові відносини мають матеріальний та юридичний зміст. Матеріальний зміст – це фактична діяльність під час реалізації суспільних відносин, окреслена нормами права. Юридичний зміст – це суб'єктивні права та юридичні обов'язки сторін.

Для детермінації злочинності принципове значення мають процеси віктимізації, які зумовлюють вибір злочинцем найбільш вразливих правовідносин.

Внутрішніми факторами (детермінантами) злочинності, за участю яких проявляється її самодетермінація, є: 1) кримінальна субкультура; 2) відомості про латентність та способи вдалих посягань, які спонукають злочинців на нові злочини; 3) корупція; 4) технологічна послідовність окремих злочинів; 5) злочинна діяльність з укриття злочинів; 6) втягування у злочинну діяльність; 7) перерозподіл сфер кримінального впливу, усунення конкурентів у злочинний спосіб; 8) злочинна діяльність у місцях позбавлення волі засуджених осіб, які раніше вже вчиняли злочини; 9) організована злочинність.

Ключові слова: системний підхід, фактори злочинності, детермінанти злочинності.

In the conditions of a complex criminogenic situation in Ukraine, there is an urgent need to develop crime prevention measures aimed at neutralizing its determinants.

The purpose of the article: establishment of crime prevention measures taking into account its deterministic complex. The article's task is to determine the determinants of crime based on a systematic approach.

The theory of system determination is thoroughly revealed in systems engineering, since such information is the object of its scientific knowledge. Therefore, the expediency of using this knowledge in criminology to determine the factors of crime is obvious. The conditioning (determination) of crime is manifested in its interaction with its environment. It is proposed to consider society as the external environment of crime – social relations (legal relations) in the economic, energy, ideological, environmental, information and other spheres.

Elements of protected social relations are asserted as determinants (factors) of crime: object, subjects, and content. Objects of legal relations mean material and immaterial goods, to receive, transfer or using which the rights and obligations of the participants arise. Subjects of legal relations are natural and legal persons who can participate in legal relations as bearers of legal rights and obligations.

Rights and legal obligations are the content of specific legal relations. Legal relations have a material and legal meaning. The material content is the actual composition of social relations, outlined by legal norms. Legal content is the subjective rights and legal obligations of the parties.

For the determination of criminality, victimization processes are of fundamental importance, which causes the criminal to choose the most vulnerable legal relationship.

The internal factors (determinants) of crime, with the participation of which its self-determination is manifested, are: 1) criminal subculture; 2) information about latency and methods of successful attacks encourage criminals to commit new crimes; 3) corruption; 4) technological sequence of individual crimes; 5) criminal activity of hiding crimes; 6) involvement in criminal activity; 7) redistribution of spheres of criminal influence, elimination of competitors in a criminal manner; 8) criminal activity in places of deprivation of liberty of convicted persons who have committed crimes before; 9) organized crime.

Key words: systematic approach, crime factors, determinants of crime.

Вступ. Статистичні дані свідчать, що в умовах збройної агресії РФ криміногенна ситуація в Україні значно погіршилась. За 2022 р. в Україні було обліковано 362636 кримінальних правопорушень. З них особливо тяжких злочинів – 105599, тяжких – 125626 злочинів [1].

Наведені дані підтверджують нагальну потребу у розробці заходів запобігання злочинності з урахуванням її чинників. При тому, що належне визначення такого роду зв'язків є фундаментальною передумовою ефективної правоохоронної діяльності, серед фахівців до цього часу немає єдності поглядів щодо цієї проблематики. Тож формування змістовної теорії факторів злочинності залишається актуальним завданням вітчизняної кримінологічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Напряцювання вітчизняних фахівців щодо теорії криміногенної детермінації доволі ґрунтовні.

Закалюк А.П. обґрунтовано стверджував, що «Детермінація злочинності – центральна проблема усього курсу кримінології. Від її розуміння та розв'язання залежить досягнення головної мети кримінології, якою є наукове обґрунтування рекомендацій щодо запобігання злочинності» [2, с. 183]. Детермінація визначається ним як «... зв'язок, що включає різні функції та залежності спричинення, опосередкування та обумовлення. Серед детермінантів важливішими щодо впливу є причини (спричинення) та умови (обумовлення)» [2, с. 191].

Відповідно до поглядів Головіна Б.О. «... детермінація злочинності – це відношення, взаємозв'язок та взаємодія між явищами, процесами, станами, подіями суспільного життя, що породжують та зумовлюють злочинність. Детермінація злочинності складається із таких основних елементів, як причини, умови, кореляти» [3, с. 275].

Медицький І.Б. окреслив чотири основних підходи до розуміння причин злочинності у вітчизняній кримінології. Відповідно до першого підходу – *кондиціоналістського*, причиною розуміються необхідні і достатні умови для даного наслідку, сукупність обставин, за яких він мав місце. *Традиційно-діалектичний* підхід визначає причиною наслідку зовнішній силовий вплив. Тут причинами злочинності вважаються активні сили, які своєю дією обумовлюють її існування. Згідно до *традиційно-діалектичного підходу* причиною стверджується все те, що породжує даний наслідок. Причини й умови злочинності вважаються соціальними явищами (соціально-психологічні, соціально-економічні, ідеологічні та ін). *Традиційно-діалектичний* підхід відокремлює об'єктивний і суб'єктивний фактори, показуючи їх вплив у такий спосіб: матеріальні умови життя людей визначають суспільну свідомість, а вже вона – злочинність. Четвертий підхід, *інтераціоналістський*, передбачає, що причину злочинної поведінки і злочинності треба розглядати як взаємодію середовища та людини. І зовнішні, і внутрішні причини – діють одночасно. Отже, злочинність як соціальне явище розглядається в якості результату соціальної взаємодії [4, с. 9–11].

Наведеним, безумовно, вочевидь не обмежуються напрацювання вітчизняних фахівців щодо окресленої проблематики. Але вони демонструють плюралізм їх думок щодо розуміння факторів злочинності та стверджують нагальну необхідність розробки правоохоронних заходів відповідно до уніфікованої теорії криміногенної детермінації.

Мета та завдання статті. Звертаємо увагу, що теорія системних зв'язків та детермінації систем ґрунтовно розкрита у системотехніці, оскільки такі відомості є об'єктом її наукового пізнання. Тож нам вбачається очевидною доцільність використання цих знань і у кримінології задля визначення факторів злочинності.

Мета статті: встановлення заходів запобігання злочинності відповідно до її детермінаційного комплексу.

Завдання статті: виявлення детермінант злочинності на засадах системного підходу.

Матеріали та методи дослідження. Матеріалами дослідження стали фактичні відомості та статистичні дані щодо криміногенної ситуації в Україні. Задля їх опрацювання з метою досягнення завдання статті ми використовували системний підхід.

«Системний підхід – це напрямок дослідження, вивчення світу, в основі якого лежить розгляд об'єктів як системи, орієнтація на розкриття цілісності об'єкта, виявлення різноманітності зв'язків у ньому і приведення їх до єдиної теоретичної картини» [5, с. 14–15]. Тут система визначається як «... множина елементів, що знаходяться в певних співвідношеннях і зв'язках один з одним, взаємодіють між собою, утворюють певну цілісність, як ціле взаємодіють із навколишнім середовищем.» [5, с. 16]. У системному підході система розглядається:

- 1) як частина більшої макросистеми;
- 2) у єдності зв'язків та взаємодії з іншими системами;
- 3) як складна різнорівнева структура з ієрархічною взаємодією;
- 4) в рухові та розвитку [5, с. 14–15].

Раніше ми використали системний підхід, теорію системотехніки та системного моделювання задля системного аналізу системи держави України, злочинності та заходів її запобігання [6]. У результаті цих досліджень ми не тільки отримали нові дані про досліджувані сис-

теми, але й змоделивали функціональність та запропонували засоби вирішення їх проблем.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до засад сучасної наукової методології стверджується системність Всесвіту, яка проявляється у його структурованості та взаємозв'язках [5, с. 5]. У системах зв'язок розуміється як взаємовплив, взаємообумовленість та взаємозалежність існування явищ, розділених у просторі та відтермінованих у часі.-

З урахуванням тотальної взаємозалежності та суцільних взаємозв'язків між об'єктами Всесвіту постає питання – що відповідно до наведеного у неосязному Світі можна вважати оточенням системи злочинності?

З цього приводу звертаємо увагу на розподіл зв'язків за ознакою просторового розташування. Йдеться про зв'язки внутрішні, що відбуваються усередині системи, та зовнішні – взаємозв'язки з середовищем. Відповідно, (детермінація) злочинності проявляється: 1) у взаємодії середовища зі злочинністю; 2) у внутрішніх процесах.

Зовнішню детермінацію злочинності вбачаємо у таких обставинах. На засадах системного підходу стверджується, що будь-яка система функціонує у своєму зовнішньому середовищі. Зовнішнє середовище прямої дії – це оточуючі системи, з якими відбувається безпосередня взаємодія. Середовище опосередкованої дії – це системи, безпосередньо з якими дана система не взаємодіє, але вони через існуючі зв'язки впливають на її функціонування. [5, с. 89].

Відповідно до цього для системи злочинності оточенням (зовнішнім середовищем) можна вважати суспільство (суспільні відносини). Суспільні відносини, врегульовані нормами права, мають назву правовідносин, їх змістом є права та обов'язки суб'єктів. Фактично ж вони юридично окреслюють економічні, політичні, сімейні, процесуальні та інші відносини між людьми, в яких одна сторона на основі правових норм вимагає від іншої виконання певних дій або утримання від них, а інша сторона зобов'язана виконати ці вимоги.

Елементами правовідносин вважаються: 1) об'єкт; 2) суб'єкт; 3) зміст.

Об'єкт. У юриспруденції об'єктами правовідносин розуміють матеріальні та нематеріальні блага, заради отримання, передачі чи використання яких виникають права та обов'язки учасників. Фактично, це різні об'єкти навколишньої реальності, цінність яких визнається нормативно (життя, здоров'я, воля та свобода людини, природне середовище, майно, інформація, держава та інші).

Суб'єкти правовідносин. Суб'єкти правовідносин – це фізичні та юридичні особи, які здатні бути учасниками правовідносин як носії юридичних прав та обов'язків.

Зміст правовідносин. Права та юридичні обов'язки є змістом конкретних правовідносин. Правові відносини мають матеріальний та юридичний зміст. Матеріальний зміст – це фактичний склад суспільних відносин, окреслений нормами права. Юридичний зміст – це суб'єктивні права та юридичні обов'язки сторін.

Звертаємо увагу, що саме на ці елементи суспільних відносин злочинні дії впливають безпосередньо. Узагальнюючи цю взаємодію, можна стверджувати: на макрорівні зміна стану будь-якого з цих елементів змінює потенціал злочинної детермінації у цілому. Відтак є підстави розглядати усі наведені елементи правовідносин як детермінанти злочинності.

За спрямованістю детермінуючого впливу у теорії виділяють адаптаційну та адаптуючу активності системи [6, с. 102]. **Адаптивна активність** – це властивість системи пристосуватись під впливом мінливого зовнішнього середовища. **Адаптуюча активність** – це властивість системи впливати на зовнішнє середовище, зокрема – пристосувати (використовувати) елементи середовища до поточних потреб [5, с. 41].

Відповідно до цього **адаптивна активність** системи злочинності проявляється у її здатності змінюватися відповідно до змін суспільних відносин. Передусім – під впливом суспільних відносин правоохоронної діяльності, оскільки злочини та злочинці є об'єктом запобіжного впливу.

Адаптуюча активність злочинності. Щодо цього показовим вважаємо появу новітніх видів злочинів щодо нових видів правовідносин, сформованих в результаті науково-технічного прогресу (кіберзлочинність та ін.).

Безумовно, для адаптуючої активності злочинності принципове значення мають процеси віктимізації, які стан через внутрішні зв'язки та ресурси [6, с. 137].

Внутрішня детермінація злочинності реалізується у так званих «обернених зв'язках» самодетермінації. Самодетермінація може бути визначена як властивість системи підтримувати свої характеристики та продукувати свій стан через внутрішні зв'язки та ресурси [6, с. 137].

Злочинність є явищем соціальним, тож її самодетермінація має інформаційно-мотиваційний характер. У цьому контексті можна стверджувати два детермінуючі чинники.

1. Кримінальна субкультура – неформальні норми злочинного соціуму про дії та взаємодію злочинців. Її носіями є кримінальні особи які акумулюють злочинний досвід, «злочинські закони», а потім поширюють його.

2. Відомості про латентність та способи вдалих посягань спонукають на нові злочини.

Крім вказаного, вбачаємо підстави виділяти й матеріально-мотиваційні детермінуючі зв'язки комплексного характеру:

1. Корупція у правоохоронних та інших сферах.

2. Технологічна послідовність окремих злочинів (наприклад, легалізація доходів, одержаних злочинним

шляхом, із подальшим їх використанням у злочинній діяльності; виготовлення, викрадення зброї та інших заборонених предметів із подальшим їх використанням при вчиненні злочинів).

3. Злочинна діяльність з укриття злочинів.

4. Втягування у злочинну діяльність.

5. Перерозподіл сфер кримінального впливу, усунення конкурентів.

6. Злочинна діяльність у місцях позбавлення волі засуджених осіб, які раніше вже вчиняли злочини.

Самостійним специфічним чинником самодетермінації злочинності, що має вирішальне значення для функціонування системи злочинності в цілому, є організована злочинність (а саме її функції самодетермінації та координації). [6, с. 137].

Важливо, що окреслені механізми самодетермінації злочинності діють незалежно від змістовного наповнення статей Особливої частини Кримінального кодексу України. У випадку змін їх редакції лише відбувається пристосування цієї системи до нових умов через адаптаційні механізми, окреслені раніше [6, с. 138].

Висновки. Відповідно до наведеного можемо зробити такі висновки щодо розуміння факторів злочинності на засадах системного підходу.

1. Злочинність можна розглядати як відкриту систему, пов'язану із зовнішнім середовищем складними обмінними процесами. Відповідно, змістом запобіжної діяльності має стати обмеження її зв'язків із зовнішнім середовищем, у яких проявляються її детермінанти.

2. Зовнішні детермінанти злочинності (елементи суспільних відносин) проявляються у її адаптуючій активності.

3. Внутрішні детермінанти проявляються у так званих «обернених зв'язках» самодетермінації системи злочинності.

ЛІТЕРАТУРА

- Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 р. *Офіс Генерального прокурора України*: веб-сайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=225262 (дата звернення 20.07.2023 р.).
- Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
- Головкін Б.М. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права*, 2020. Вип. 1. С. 274–280. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/18081/1/Holovkin_274-280.pdf
- Медицький І. Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави: монографія. Івано-Франківськ, Львів: Держ. ун-т внутр. справ, Прикарпат. юрид. ін-т., 2007. 214 с.
- Сорока К.О. Основи теорії систем і системного аналізу: навч. посіб. Вид. 2-ге. К.: Тимченко, 2005. 288 с.
- Оболенцев В. Ф. Базові засади системного аналізу та моделювання системи запобігання злочинності в Україні: монографія. Харків: Юрайт, 2021. 192 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/19459>